

Drugo poglavje, »In search of the Past«, kratko opiše zgodovino raziskovanja Mezopotamije, sedanje stanje nekdanjih cvetočih mest, metode datiranja najdb.

Tretje do petindvajseto poglavje govori o prazgodovini in zgodovini Mezopotamije od najstarejših najdb človeka (Barda-Balka, 120.000 pr. n. e.) do konca partske dobe 227 n. e.

Podrobneje se pomudi pri dveh obdobjih, ki pomenita vrhova v razvoju mezopotamske civilizacije in kulture: ob Hamurabijevi dobi in ob novoasirski dobi, ko doseže asirska država višek razvoja. Ob Hamurabijevi dobi podrobneje opiše babilonsko verstvo, ki je dajalo ton vsemu mezopotamskemu verstvu, življenje kralja in dvora, po katerem so se tudi zgledovali vsi večji in manjši vladarji, in življenje navadnega človeka v tistem času.

Ob vzponu asirske države, ki je zajemala zopet vso Mezopotamijo, pa se pomudi ob organizaciji asirske države in asirske vojske. Podrobneje tudi analizira asirsko umetnost. Posebno poglavje posveti mezopotamski znanosti in ugotavlja, da so mezopotamski učenjaki dosegli mnogo več, kot si navadno predstavljamo. Zdravniki so uporabljali skoraj moderne metode diagnostike, matematiki so reševali kvadratne in kubične enačbe in računali kvadratne in kubične korene. Dolžina astronomskega leta, kot so jo oni izračunali, se od današnje razlikuje le za 4 minute in 32,65 sekunde. Izračunana je bila točneje, kot jo je leta 1887 izračunal astronom Oppolzer.

Delo je napisano tekoče in zanimivo. Čeprav je namenjeno nestrokovnjakom, bo po njem rad posegel tudi strokovnjak. V njem so pregledno in precej podrobno zbrani vsi važnejši zgodovinski in kulturnozgodovinski podatki, ki tvorijo okvir razvoja mezopotamske civilizacije. V opombah je zbrana osnovna literatura za študij določenih obdobji oziroma problematike v mezopotamski zgodovini.

Opombam sledi osem zelo podrobnih kronoloških tabel, ki zajamejo vsa obravnavana obdobja. Avtor pri datiranju uporablja srednjo kronologijo. Kronologijo dopolnjuje pet prav tako podrobnih zemljevidov Mezopotamije in širše okolice. Knjigo zaključuje obsežen indeks.

Knjiga daje osnovno znanje o civilizaciji in kulturi stare Mezopotamije, podaja pa tudi napotke za nadaljnji študij.

Marko Urbanija

Dragoslav Srejšević, Lepenski Vir, nova praistorijska kultura u Podunavlju, Beograd 1969, 328 strani, fotografije, risbe in plani v tekstu ter francoski povzetek.

Ne samo bogate najdbe, ampak predvsem brez analogij, ki so bile leta 1967 odkrite v Lepenskem Viru, so vzbudile v svetu prav tako veliko pozornost kot na prelomu stoletja odkrita neolitska naselbina v Butmiru pri Sarajevu s svojo izredno realistično upodobljeno plastiko in bogato ornamentirano keramiko. Lepenski Vir je že med odkrivanjem doživel izredno publiciteto, tako znanstveno kot poljudno. Ob koncu leta 1969 pa je izšla izčrpna monografija vodje izkopavanja D. Srejševića »Lepenski Vir«.

Gradnja hidroelektrarne pri Sipu blizu Kladova bo imela za posledico povprečen dvig nivoja Donave v Đerdapu za ca. 12 m. S tem bo prelita vrsta pomembnih prazgodovinskih, antičnih in historičnih lokalitet vzdolž vse klišure. Da bi se vsaj do neke mere ublažila izguba vrste pomembnih dokumentov, ki jih hranijo ta najdišča, je bila ustanovljena republiška komisija za raziskovanje in zaščito kulturnih spomenikov v Đerdapu, ki je prek Arheološkega instituta SAN v Beogradu organizirala načrtno raziskovanje in reševanje na ogroženem terenu. Tako so bila dela na Lepenskem Viru poverjena D. Srejševiću. Prvotni topografski ogled terena in prva dela v vrhnjih plasteh so dala gradivo starčevačke kulture znane v jugoslovanskem delu Podonavja. Šele odkrivanje nižjih plasti pod horizontom starčevačke kulture (Lepenski Vir III a-b) so pokazala gradivo kulture Lepenskega Vira z monumentalno plastiko in arhitekturo, ki je danes brez analogij. Pod horizontom Lepenski Vir

III sta ležali plasti Lepenski Vir II in I. V najnižji je bilo mogoče ločiti pet gradbenih faz (a—e), medtem ko je Lepenski Vir II enoten. Šele leta 1968 pa je bila odkrita tudi faza proto Lepenski Vir, ki pa še ni povsem proučena in je zaenkrat zastopana s skromnimi elementi.

Nova monografija D. Srejočiča vsebuje dva dela. Prvi del (181 strani) je analiza gradiva ter zelo prizadeven poskus razlage prostora, dogajanj in okolja. Avtor v celoti poveže izsledke vseh arheologiji pomožnih ved, katere so v dodatku knjige posamezni avtorji prispevali kot samostojne prispevke.

V »Predgovoru« avtor oriše historiat del na Lepenskem Viru, obravnava organizacijo dela, navaja institucije in posamezne strokovnjake, ki so pomagali pri reševanju in razvozlanju problematike novo odkrite kulture.

V prvem poglavju »Tle i koreni« se poleg detajliranja historiat in metode izkopavanja avtor zadrži pri okvirni kronološki in kulturni postavitvi Lepenskega Vira. Poudarja fenomenalnost te kulture, ki izbija tem bolj zato, ker stroki niso poznani dogodki in tokovi kulture v post glacialnem obdobju, upravičeno pokaže na togost sheme paleolit — mezolit — neolit, ki ne dopušča odstopanj in divergence v razvoju. Veljavno mnenje o »mračni in bedni Evropi« v mezolitu se danes ruši, uveljavlja se samostojen razvoj z originalnimi oblikami kulture in tudi za to obdobje se rušijo stare teze o nastajanju kultur s pomočjo vplivov ali celo migracij. Originalnost kulture Lepenskega Vira jasno odraža veliko tradicijo, originalen nepretrgan razvoj na osnovi lastne energije, ki je svoja osnovna obeležja zapustila nadaljnjemu razvoju v tem delu Podonavskega prostora.

Da bi se mogli približati razumevanju, oblikam in vsebini materialne kulture, avtor v drugem poglavju »Okviri života« s tenkočutnostjo riše nemirni, divji in grozljivi svet Đerdapa, predvsem pa okolico Lepenskega Vira. Osnove za fizični obstoj človeka v tem okolju so bile ugodne, gozd in reka sta nudila dovolj hrane, klimatske razmere so bile v prirodno zaščitenem prostoru uvala Lepenskega Vira vedno dokaj dobre, kajti pelodna analiza je pokazala ravno na tem prostoru zadrževanje toplih vrst flore tudi v hladnem obdobju. Po vseh analizah fizična eksistenca ljudi ni bila ogrožena, bilo pa je potreba mnogo psihične moči, da se obvlada nesigurna, nerazumljiva in divja priroda, ki je v psihi ljudi zapustila sledove in se odrazila v njihovi ustvarjalnosti.

V tretjem poglavju »Tokovi kulture« podaja D. Srejočič stratigrafijo naselja, pri čemer poudarja povezanost tako vertikalne kot horizontalne stratigrafije. V povprečno 3,5 m debelem sloju na 2500 m² preiskane površine je ugotovljenih devet sukcesivnih gradbenih horizontov, ki časovno pripadajo petim osnovnim etapam: proto- Lepenski Vir, Lepenski Vir I, II in III in Lepenski Vir v kasnih epohah. Po zaključku epohe Lepenski Vir III je kontinuiteta življenja tega naselja prekinjena (po zaključku horizonta III b). V vrhnjem sloju so bili najdeni posamezni grobovi iz prazgodovinskih in zgodovinskih epoh, grobovi eneolitskih in bronastodobnih prebivalcev bližnjih naselij. V času antike gre preko starega naselja Tiberijeva pot in v centralnem delu uvale so Rimljani zgradili opazovalni stolp. Tako se je originalna ustvarjalna sila Lepenskega Vira zaključila že z naseljem III b. Ta horizont po mnenju avtorja sodi na začetek starčevačke kulture. Po oblikah svoje kulture je Lepenski Vir brez analogij, zato je tem težje reševati vprašanje relativne in absolutne kronologije. Tu se je mogoče opreti le na rezultate merjenj radioaktivnih izotopov ogljika (C-14). Izkazalo pa se je, da so rezultati te metode izredno problematični. Lepenski Vir I in II sodita po tej metodi v čas druge polovice petega in prve polovice četrtega tisočletja, kar pa je izredno nizka datacija v primerjavi z znanimi datumi iste metode bližnjih in tudi bolj oddaljenih že neolitskih kultur. H. Quitta v četrtem dodatku »Datiranje radioaktivnih proba« sporoča rezultate analiz iz slojev Lepenskega Vira I in II, ki so bile izvršene v Institutu za pra- in protozgodovino nemške Akademije znanosti v Berlinu. Opozarja, da ti tako nizki datumi niso sprejemljivi, kajti izkazalo se je (prav tako v laboratorijih v Kölnu in Filadelfiji), da ta metoda ni zanesljiva pri visokih datumih, kot jih zahteva Lepenski Vir, ker še niso pro-

učeni vsi faktorji, npr. oscilacije, ki lahko točnost datiranja resno ovirajo in lahko celo dovedejo do datumov, ki jih druge analize morejo zanesljivo korigirati. Ta netočnost je bila za Lepenski Vir tudi dokazana. Rezultati geoloških raziskav so pokazali, da sloj proto- Lepenski Vir sodi v predborealno fazo postglacialne dobe. Isto datacijo je dala tudi pelodna analiza (A. Girov, Analiza polena, — dodatek II A) vzorca Lepenski Vir I, ki kaže prisotnost breze poleg jelke, bora in navadnega brina, kar vzorec datira v zgodnjo fazo post glacialnega razvoja. Vzorec iz sloja Lepenski Vir III — torej starčevačke kulture pa kaže po prisotnosti bukve in hrasta ter drugih toplodobnih rastlin na datacijo v topli in vlažni atlantik. Preboreal, ki se začenja najkasneje v 8. tisočletju, deli od atlantika najmanj 2500 let. V teh dveh in pol tisočletjih je potekal razvoj od nekeramičnega Lepenskega Vira I do keramičnega zgodnje starčevačkega Lepenskega Vira III a. Prav isti čas trajanja je sugeriran z rezultati antropoloških raziskav J. Nemeskérija »Stanovništvo Lepenskog Vira« (dodatek V). Med najstarejšimi in najmlajšimi skupinami skeletov istega antropološkega tipa eksistirajo tako velike morfološke razlike, ki kažejo na dolgo evolucijo na mestu samem in na izmenjavo najmanj 120 generacij. Po izračunih povprečka za eno generacijo, je za 120 generacij potrebno najmanj 2500 let, kar pomeni, da je začetek človekove prisotnosti na Lepenskem Viru že konec 8. ali najkasneje v začetku 7. tisočletja in računajoč začetek petega tisočletja, že za formiran zgodnji neolit. Tako so vse analize pokazale enotnost v dataciji in obenem tudi na primeru Lepenskega Vira še nedodelanost C-14 metode. Absolutna in relativna (primerjalna) kronologija je odpovedala, ker ni nikakršnih komparacij z drugim gradivom, oziroma vsaj zanesljivih ne. Vsekakor pa gradivo kaže dolgo obdobje, vse od oblik gravetjenske kulture mlajšega paleolita pa vse do formiranja zgodnje keramične poljedeljske kulture v Podonavju.

Izčrpno podaja avtor analizo arhitekture v odstavku »Oblikovanje prostora«. Najprej se zadrži na obravnavi šele leta 1968 odkrite faze proto- Lepenskega Vira, ki pa je zelo slabo ohranjena. Naselje te faze je delno uničeno tudi od horizonta Lepenski Vir I. Ohranjenih je osem ognjišč. Na podlagi njih in kostnih ostalin, ki so bile samo na zahodni strani ognjišča, sklepa, da so bila ognjišča locirana ob vzhodni strani hiš. Ognjišča so pravokotne oblike in obzidana s kamenitimi ploščami, daljše in krajše stranice pa med seboj v razmerju 1 : 4 ali 1 : 3. Ognjišča 1 : 4 so odkrita na jugovzhodni strani naselja, medtem ko so ona razmerij 1 : 3 na severozahodni strani. Lepenski Vir II ima ognjišča razmerij 1 : 4 in zaradi tega meni Srejič, da že tudi v fazi proto- Lepenski Vir lahko ločimo dva horizonta, pri čemer je mlajši oni z ognjišči v razmerju 1 : 4. Tlorisov hiš ni mogoče zanesljivo rekonstruirati, vendar pa se zdi, da so bile stavbe krožne ali jajčaste oblike, konstrukcija strehe pa je morala biti šotorasto lahka. Lega ognjišč kaže na pahljačasti razpored hiš, ki se ulega med lok Donave in med amfiteatralno oblikovano uvalo, ki se za naseljem naglo vzdiguje proti hribu. V fazi Lepenski Vir I je na površini 2000 m² odkritih 85 hiš. V fazi I je mogoče določiti pet gradbenih horizontov (a—e). Način gradnje, razpored in oblike hiš ter glavne komunikacije so v vseh fazah v osnovi enake. Horizontu I a pripada 22 hiš, ki so zaradi kasnejših gradenj precej prizadete, vendar pa ne toliko, da bi bila rekonstrukcija onemogočena. V fazi I b je 22 novih hiš, medtem ko so se nekatere starejše še ohranile in so v tej fazi le rekonstruirane. V I c fazi je 10 novih hiš, v I d 17, za poslednjo fazo pa avtor ne podaja točnega števila, čeprav kaže (po tlorisu), da je bilo zgrajenih tudi sedaj nekaj popolnoma novih stavb. Arhitekturo tega naselja je potreba obravnavati v dveh smereh in sicer individualnost vsake hiše z njeno zunanjo in notranjo ureditvijo ter celotni urbanistični koncept najdišča. Dimenzije vseh hiš so v modulu in so razmerja pročelja, začelja in stranic hiš v razmerjih. Vse hiše brez izjeme so trapezoidne oblike z ločno povitim pročeljem, ki je orientirano proti Donavi, krajša ravna stranica začelja pa je zasekana že v vzdignjeni del uvale. Tla hiš so kompaktna in analiza je pokazala prisotnost remanentnega magnetizma, ozi-

roma da gre za žgan apnenec in je nato s primesmi in vodo dobljena malta, ki se je posušila v kompaktno maso. Prek je bil navadno prelit še fin premaz. Robovi hiš so tako natančno določljivi in ob njih so bile kamnite plošče položene tako, da so bile v funkciji nosilcev strehe. Poševna ležišča nosilcev dopuščajo možnost rekonstrukcije v poševno položeno dvokapno streho, ki se je direktno naslonila na rob hiše. To je dejansko šotorasti tip strehe, pri katerem je slemenski vezni nosilec strehe po mnenju avtorja padal proti začetju hiše. Notranjost hiš je bila v vseh fazah Lepenskega Vira I v osnovi enaka. Opažajo pa se neke spremembe, ki karakterizirajo posamezne faze. V sprednjem delu hiše je vedno ognjišče in ga avtor obravnava kot »svetiščni« prostor, medtem ko je zadnji del stavbe po njegovem mišljenju »posvetnega« značaja (bivališče). Tudi pri gradnji ognjišča eksistira modulni sistem. Ognjiščni prostor, ki je ca. 60 cm globoko vkopan pod površino hišnih tal, obdajajo velike vertikalno postavljene plošče, ki oblikujejo pravokotni ognjiščni prostor. Med pročeljem hiš in ognjiščem so položene horizontalne plošče, ki predstavljajo stopnišče. Na začetju ognjišča, oziroma tik za notranjo njegovo krajšo stranico pa je v malto vdoljena velika oblica z vdolbino na vrhu, v smislu recipienta. V fazi Id se pojavijo ob recipientu kamnite plošče in že v tej fazi, po pravilu pa v Ie ob daljših stranicah ognjišča tudi trikotno razporejene in vertikalno v tla z malto zalite manjše plošče, da tvorijo nekak cik-cak, oziroma po dve in dve obliko velike črke A. Ob notranjih oglih ognjišča ali levo in desno od kamenitega recipienta so stale kamnite skulpture. V vseh fazah je jasno vidno razporejanje hiš v določen raster, in sicer med hišami potekajo ulice, ki se diagonalno sekajo. V sredini in ob zgornjem robu naselja, ob zgornjem robu uvale je stala po dimenzijah največja hiša, pred njo oziroma med njo in Donavo pa je bil centralni prostor — trg, na katerega so se stekale stranske ulice izmed hiš. Tak osnoven raspored se obdrži do konca trajanja Lepenskega Vira I, s tem da se že v fazi Ic čutijo odstopanja in v fazi Id se grupirajo manjše hiše okoli dveh večjih, ki sta stali ena na jugovzhodni, druga pa na severozahodni strani naselja. V fazi Ie pa se čuti ponovna želja za vzpostavitev starega reda, v veljavo stopi ponovno osrednja velika centralna stavba z osrednjim sprednjim »trgom«, ki je kot prej potekal vse do Donave. V načinu gradnje veljajo vseskozi trajanja Lepenskega Vira I ista pravila, medtem ko velikosti hiš med seboj močno variirajo, tako od ca. 5 m² pri manjši pa do 28 m² pri največji. Dve najmanjši v fazi Ic in Ie pa imata celo 1,4 in 1,9 m². Za njiju avtor celo postavlja možnost, da sta modela za izgradnjo velikih hiš, ker imata v miniaturni izdelani vse elemente tako, kot velike stavbe. Osnovna pa je misel avtorja, da ima vsaka hiša svoj sprednji ob ognjišču (1/4 površine vse stavbe) lociran sakralni prostor, drugi zadnji del stavbe pa je posvetnega značaja. Le za dve hiši, kjer ognjiščni prostor zavzema vso površino hiše meni, da sta samo sakralnega značaja.

Arhitektura Lepenskega Vira II je manieristična, obdrži sicer vse stare formalne značilnosti, spreminja se v detajlih, tako da je tu jasno viden progresivni ustvarjalni duh te epohe. Novo naselje je zgrajeno skoraj v celoti po istem principu in razporeditvi kot staro, vendar manj pazljivo. Staro naselje faze Ie je bilo pred gradnjo novega v celoti porušeno. Centralna velika hiša je postavljena na mestu kot v fazi Ie. Ker naselje II prekriva staro (le proti severozahodu se širi na površino, kjer prej ni bilo pozidav) in leži na njegovih ruševinah in ne na stabilnih prirodnih tleh kot Lepenski Vir I, zato so graditelji faze II zgradili za stabilnost baz hiš posebne kamnite podloge (škarpe) iz suhega zidu, ki so preprečevale drsenje hiš po nestabilni podlogi. V celoti je odkritih v fazi II 44 hiš, sigurno določljivih je 30, kajti naslednja faza Lepenski Vir III a je staro v celoti uničila. Tla hiš niso več narejena iz malte, ognjišča postajajo krajša (v razmerju stranic 1:2), recipient v začetju ognjišča je velik in glomazen, prav tako plastika. Plošče okoli ognjišča so veliki bloki večkrat popolnoma nepravilnih oblik. Hiše so razen centralne skoraj enakih dimenzij. Med njimi teko ozke ulice, ne tako pravilno diagonalno kot

prej, ampak bolj ločno. Ostala je le osrednja ulica oziroma trg, ki je vezal Donavo s centralno hišo. Bila je popločena in brž kot ne zaradi dvigajočega se terena stopničasto urejena. Iz celotnega Lepenskega Vira II veje zaton kulture, ki je sicer v celoti zelo monumentalna, vendar pa v primerjavi stare stabilnosti in reda popolnoma narušena. Avtor meni, da je izgradnja Lepenskega Vira III a, oziroma popolna izmena kulture in verjetno celo prebivalstva, popolnoma irelevantna za usodo starega naselja.

Arhitektura Lepenskega Vira ne gre v korak s svojim časom in zato je nemogoče iskati izvora v kateri koli epipaleolitski, mezolitski ali neolitski kulturi. So sicer vidne nekatere formalne sličnosti v načinu gradnje stanovanj mlajše paleolitskega človeka v Evropi, vendar so tako neizrazite in formalistične, da jih ni mogoče komparirati in iz njih izvajati dogajanj v Lepenskem Viru. Za Lepenski Vir je karakterističen izrazit red in kanonizacija, kateremu se vse podreja. Individualnosti ni, ampak je vse podrejeno kolektivnim normam. Tako izrazitega podrejanja ne srečamo v celotni prazgodovini, čeprav je človeku le v skupnosti zagarantiran obstoj. Individuum se v Lepenskem Viru očrta le navznoter, kjer njegov duh kreira drugače in jih polaga v material, čeprav je tudi tu kanon osnova. V celotnem razvoju arhitekture Lepenskega Vira vidi avtor položene vse osnove oblikovanja že v fazi proto-Lepenski Vir, v fazi I a—b fazo strogega stila, baročni razcvet v fazi I c—d, povračanje na arhaične forme v fazi I e ter manieristične stilne karakteristike v fazi II.

Peto poglavje »Osmišljanje sveta« avtor posveti problemu plastike. Ta je vezana na arhitekturo in je s tem, da je vzdana v pod hiš, stabilna, neprenosljiva. Vedno so skulpture ob ognjiščih in s tem, da so vzdane, so njihov sestavni del. Uporabljena je rečna oblica iz grobega peščenjaka, v Lepenskem Viru I dimenzij 20—30 cm, v Lepenskem Viru II večjih in kot arhitektura monumentalnih oblik in doseže višine 35—60 cm. Ze sama jajčasto ovalna oblika oblice ima svojo vsebino, kajti ob ognjiščih so vgrajene tudi take, ki imajo samo po kakšno gravuro. Tako dejansko graviranje oziroma s primernim tehničnim posegom v površino oblice dobljena likovna predstava dopolnjuje vsebino oblice, ki jo ima že sama po sebi in po svojem položaju ob ognjišču. Skulpture se pojavijo šele v fazi I b in se ne menjajo po svoji legi (vedno ob ognjiščih), menjajo le fiziognomijo površine. Niti pri prvih figurah ni iskanja, stil je že spočetka obvladan in že pri prvih skulpturah je forma razvita in definirana. V horizontu Lepenski Vir I je najdeno vsega 29 skulptur, od tega v fazi I b 10, vendar pa to ni dejansko število, kar je razvidno po ostanku vdolbin v podih hiš, kjer so oblice stale, a se niso ohranile. Velikost skulptur in žrtvenikov je odvisna od dimenzij prostorov oziroma hiš, v katerih stojijo, tako da so vedno bile največje tudi v največjih hišah. Vse so izdelane po istem principu, v tehniki plitkega klesanja, vsega 4—8 mm globoko, torej reliefno obravnavane. Tako umetnik ne menja prirodne forme mase, ampak jo le površinsko obravava, sintetično in brez individualizacije. Po tem, kaj prikazujejo figure faze I b, jih lahko uvrstimo med figuralno-naturalistične, ornamentalno-abstraktne (arabeske) in anikonične in semianikonične forme recipientov — žrtvenikov. Prve niso posnete po prirodnem vzoru, tak je le njihov osnovni koncept; to so irealna bitja z neko nerazumljivo in neobstoječo močjo, ki jih realnost ne pozna. Druga grupa ornamentalnih skulptur, pri katerih se dinamične linije prepletajo po vsej površini oblice, jasno kaže odmik od prikazovanja realnosti in na račun vsebine je žrtvovana konkretnost. Ta smoter še bolj izbija pri anikoničnih formah, katerih pojav je mogoče pripisati še fazi I a in se obdržijo neizpremenjene vse do konca trajanja Lepenskega Vira II. V fazi I c se prvič pojavijo statuete, ki imajo istočasno zastopane figuralne in ornamentalne elemente. Figuralne skulpture dožive svoj vzpon. Prav tako dožive svoj vrh ornamentalne figure z upodobljenimi številnimi motivi (preplet, spirala — izrazita dinamika). Osnovni motivi iz skulptur se prenašajo tudi na drobno gradivo iz kosti ali kamna. V fazi I d in e se čuti številčni, tehnični in oblikovni pad figur. Tehnično so figure zelo površno izdelane,

oblice niso kot prej jajčasto ovalne, ampak okrogle, zato skulptura deluje skrajno težko. Skulpture, ki pripadajo ornamentalnemu stilu, postajajo po pestrosti motivov revne. Tudi v Lepenskem Viru II se obdržijo figuralne in ornamentalne fagure (vsega je odkritih 15). Impresionirajo z velikimi dimenzijami in poudarjenimi detajli. Figuralna plastika se odmika staremu naturalizmu in dobi oblike ekspresionističnega stila, ornamentalna pa formira popolnoma abstraktno geometrijsko dekoracijo. S svojim grozljivim izrazom figure delujejo kot groteskne maske, tako kot da bi hotele odvrniti delovanje zlih zunanjih sil. Sicer pa v celoti kaže vsa plastika Lepenskega Vira II svoj zaton. Avtor sicer išče analogije, vendar pride do sklepa, da kultura Lepenskega Vira ne imitira mlajše paleolitske umetnosti, ampak jo nadajuje v monumentalni skulpturi.

V četrtem odstavku »Čuvari ognjišta« avtor poroča, da so bili ob ognjiščih v hišah najdeni človeški skeleti. V fazi proto-Lepenski Vir so bili najdeni le deli glave in to le moški individuumi. Zato je logično vprašanje, kje so ženski in otroški skeleti, zlasti slednjih umrljivost je bila v prazgodovini največja in zaradi ohranjenosti samo lobanjskih kosti postavlja vprašanje »kulta lobanje«. Izraziteje je mogoče obravnavati pokop šele v Ib fazi, kjer so skeleti v iztegnjenem položaju in na hrbtu ter ležijo pred ali za ognjiščem in so orientirani sever—jug. V tej fazi je še vedno mogoče ugotoviti parcialno pokopavanje skeleta. Na prostoru »svetišče« — okoli ognjiščnega prostora je lahko položenih več oseb. Avtor meni, da so mrtve najprej izpostavili, šele nato so skelete prinesli v hiše in jih položili ob ognjišča. Kakor kaže so v hišah faze Ib bile pokopane samo izbrane osebe, analize so pokazale moške in ženske skelete starosti med 40—80 let. Te karakteristike veljajo vse do konca Lepenskega Vira II, čeprav sta v fazi Ic najdena dva otroška skeleta, ki pa sta bila najdena pod podom ene izmed hiš, torej sta bila pokopana, preden je bila hiša zgrajena. Ob večini skeletov so bile najdene lobanje jelena, ribe in drugih divjih živali. Za vse faze Lepenskega Vira (I in II) veljajo za vse hiše ista pravila, isti razpored in odnos do skeletov. Osnovni koncept ostaja neizpremenjen, spreminjajo se le detajli. Avtor meni, da so trikotno položene vertikalne plošče ob ognjiščih nekaki spomini na mrtve, ki pa zaradi dimenzij posameznih hiš v njih niso mogli biti vsi umrli pokopani. Tako naj bi bili prek teh trikotnikov povezani s svojo družino in domačim okoljem.

V sedmem poglavju »Između šume, kamenja i vode« govori Srejić o ekonomiki naselja in o drobnem gradivu. Eksistenco človeka vidi samo v skupnosti, posameznik bi se ne mogel obdržati. Od tod izhaja tudi po njegovem mišljenju tako velika uniformnost celotne kulture. Dalje analizira najdeno drobno gradivo, za katerega surovina izhaja iz neposredne in najbližje okolice naselja. V orodju proto-Lepenskega Vira vidi komparacije v gravetienski kulturi poznega paleolita. V orodju Lepenski Vir I pa azilienske oziroma kapsienske tradicije. Vse so to majhna mikrolitska orodja. Med velika orodja sodijo večji masivni kameniti bati okrašeni z gravurami nalik z enakimi mezolitskimi v Evropi. Poleg tega so najdena tudi koščena orodja večkrat okrašena z gravurami. V gornjih horizontih Lepenskega Vira I je najdeno nekaj fragmentov keramike, ki pa so zašli sem zaradi vkopavanj v času III a horizonta v nižje plasti. Vso koščeno in kameno gradivo je bilo najdeno vedno samo v hišah in to v »posvetnem« njenem delu. Niti za eno hišo ni mogoče reči, da bi imela bogatejše ali lepše kose, inventar je po kvaliteti in kvantiteti povsod enak. Na osnovi drobnega gradiva ni mogoče ugotoviti družbenih razlik. Te pa kaže arhitektura v svojih dimenzijah in opremljenosti »svetišče« v hišah. Največja in centralna hiša v proto-Lepenskem Viru in še v fazi Ia je tudi po skulpturah najbogatejša ter je bila brž kot ne namenjena prvi osebnosti tega naselja. Tako centralna hiša kaže, da je bil avtoriteta v zgodnjem obdobju našega naselja en človek, v kasnejših fazah taka vloga pripada dvema, kar kažeta dve veliki hiši kot centralni, najdeni na nasprotnih koncih naselja. Ob koncu Lepenskega Vira I (faza e) pa se moč skoncentrira zopet v rokah ene osebe, kar kaže ponovna obnovitev centralne stavbe. Sicer pa od te faze dalje pa do

konca trajanja kulture Lepenskega Vira se zdi, da se stari red nikoli več ne obnovi. Za ekonomiko Lepenskega Vira ugotavlja avtor izrazito statičnost (lov, ribolov, nikakršnih sledov poljedestva, od domačih živali je ugotovljen le pes) in kot taka ne daje pogojev za nastanek in razvoj originalnih oblik, kakršne ima ta kultura. Vendar pa so ti prebivalci stalno naseljeni, kar nasprotuje paleolitskemu ali mezolitskemu načinu življenja. Najbrž je prav združitev teh dveh elementov, oziroma stalna naseljenost omogočila tak razvoj kulture. Tako osnovne karakteristike Lepenskega Vira kažejo, da ta kultura ne pripada niti mezolitu niti neolitu, temveč da se interpolira med horizont »zbiralstva hrane« in horizont »začetnega kultiviranja in domestikacije«. Takšna ekonomska slika ni izjema, mogoče jo je videti tudi na Bližnjem vzhodu na prehodu iz mezolita v neolit, kjer prav progresivna stalna naseljenost s konservativno zbiralsko ekonomiko daje visoko razvite oblike kulture.

S horizontom II se kultura Lepenskega Vira zaključi nenadoma. Naselje ni bilo uničeno v požaru ali porušeno, temveč enostavno zapuščeno. Prekrilo se je s slojem temnega peska. V osmem poglavju »Naslednici« govori Srejovič o horizontu Lepenski Vir III, torej o neolitskih naseljencih starčevačke kulture, ki niso podedovali tradicij gradnje in tenkočutnosti za ambient. Tudi antropološko se močno razlikujejo, so gracilnejši in sodijo k mediteranskemu tipu. Kaže, da se kmalu po zapustitvi horizonta II na tem prostoru nasele novi prebivalci z novo kulturo. Življenje v začetku faze III se razvije ob rekli in šele počasi se razširi na rob uvale in zavzame njen zahodni in vzhodni prostor. Za horizont III a so značilne vkopane zemunice z vhomom iz juga, nekatere med njimi so imele po eno peč podkovičaste oblike s kaloto. Nikjer ni bilo uporabljeno kamenje pri gradnji, vedno le les in glina. Vkopane pa so bile včasih vse do horizonta Lepenski Vir I in celo v njega. Za Lepenski Vir III b pa so karakteristične nadzemne pravokotne stavbe s fundamentom iz lomljenca in z zidovi iz oblic, vejevja in ilovice. V stavbah so bile podkovičaste peči s kaloto. Svoje mrtve so pokopavali v okolici naselja. To so skrčeni pokopi z vsemi karakteristikami neolitskih grobov. Drobni predmeti materialne kulture so bili najdeni povsod po naselju, tako izven zemunic ali hiš ali pa v njih. Najdeno je zelo veliko keramike, manj pa orodij iz kamna in kosti. Keramika kaže evolucijo iz enega horizonta v drugi. Zastopana je groba, fina in slikana keramika, z veliko in pomembno razliko, da je slednja bila najdena le v horizontu III b. V zemunicah in v sloju iznad njih je najdena groba keramika z impresso, vrezanim in barbotinskim okrasom ter glajena keramika. Slikana keramika geometrijskih in belo slikanih motivov se pojavi šele v horizontu III b (v horizontu nadzemnih stavb). V obeh horizontih Lepenskega Vira je bilo najdeno tudi koščeno in kameno gradivo. Surovine za izdelke so bile v bližnji okolici, nekateri predmeti pa po materialu govore za trgovino tudi z zelo oddaljenimi področjih. Karakteristično je za datacijo keramično gradivo, ki kaže, da pripada najstarejšemu obdobju starčevačke kulture, ki je doslej v Podonavju bilo bolj teoretično postavljeno.

Monografija D. Srejoviča je dejansko delo, ki je izšlo v času, ko izkopavanja na Lepenskem Viru še niso v celoti zaključena. Delo je napisano v esetičnem slogu, kjer avtor pokaže svoj izreden smisel za govorico oblike, življenje v ambient ter rekonstrukcijo življenja novo odkrite kulture. S takim načinom pisanja ni omajana vrednost znanstvenega dela, avtorju je uspelo, da je delo pristopno širokemu občinstvu, bralca pritegne in ga ne utruja s suhoparnim podajanjem podatkov, kar je sicer v strokovni literaturi zelo čest pojav. Delo nedvomno še ni zaključna razprava, kajti za to fazo dela je treba podati še vso potrebno dokumentacijo, zlasti še čim preciznejšo stratigrafsko sliko, ki potem omogoča nujno polemiko in konfrontacijo mnenj. S tega vidika tudi manjkajo preporetne profili sedimentov. Ob vsem tem pa se kljub temu lahko odpre polemika okoli problema, kaj dejansko Lepenski Vir je in kaj predstavlja in na primer ali je v stavbah res združen v istem prostoru »posvetni« in »sakralni« prostor? Srejovič je naklonjen mišljenju, da je to naselbina z vsemi normami, ki jih zahteva življenje, v vsaki hiši pa je poleg tega

ob ognjišču še »sakralni« prostor, ob katerem so pokopali pripadniki iste družine svoje mrtve in so neposredno po tem dejanju hišo zapustili. Vsaka prava naselbina da pri izkopavanjih neko določeno sliko o nalaganju sedimentov, tako v bivalnih površinah — hišah kot izven njih, ki se jasno odraža v slojih in profilih. Srejović svoje delo sicer ni opremil s temi podatki, vendar pa daje slutiti o neki disharmoniji v nalaganju plasti v hišah in izven njih, kar celo kaže, da se življenje izven hiš ni razvijalo, oziroma ne tako, da bi zapustilo take sledove kot je to pri stalno naseljenih naselbinah. V svojem predavanju je na VIII. kongresu jugoslovanskih arheologov leta 1969 omenil, da je v ognjiščih v hišah bil najden samo pepel, oziroma zelo malo oglja. Ta podatek daje slutiti, da je bila že razgorela živa žerjavica prinesena v ognjiščni prostor, ne pa da bi se kurilo v samem ognjišču, kajti tako bi moralo ostati precej oglja, ali vsaj znatno več kot se nam ga je ohranilo. Razmišljanje vzbuja tudi antropološki podatek, da so bile v hišah ob ognjiščih pokopane le ali pretežno odrasle osebe, celo 40—80 let stare. Upravičeno je vprašanje, kje so pokopani otroci, katerih umrljivost je bila v tem času zelo visoka? Izredna strogost v načinu gradnje, izrazit kanon, od katerega ni odstopanja in še že omenjena dejstva, vse to meče zakonitost in strogost neke religije na celotno podobo. Dimenzije hiš, v katerih je lahko bilo in to samo v mirovanju le dvoje odraslih oseb in največ trije otroci, ter male hiše celotne površine ca. 5 m² (sakralni in posvetni prostor skupaj), kjer praktično ni mogel nihče prebivati, grajene pa so bile vse celo v detajlih enako, dajo razmišljati. Ves ambient Lepenskega Vira učinkuje na obiskovalca misteriozno in človek si že samo v samem okolju ne more predstavljati vrveža in življenja, ki ga diha izrazita naselbina katerega koli časa. Težko je danes detajlneje razpravljati, ko pričujoča Srejovičeva publikacija še ni dokončna, vendar je toliko razlogov, ki omogočajo resno pomisel na naselbinsko vlogo tega najdišča v času kulture Lepenskega Vira (proto- Lepenski Vir, Lepenski Vir I in II), ne oziraje se na to, da avtor v vsaki hiši priznava svetiščni del prostora. Nedvomno je še prezgodaj za dokončno oceno, vendar ni mogoče prek vtisa, ki ga daje vrsta tu navedenih elementov in sicer, da je to nek kulturni sakralni prostor in še več, kjer hiše učinkujejo kot grobnice plemenskih dostojanstvenikov, katerim v spoštovanju in spomin so se vršili nam danes neznani obredi. Zdi se, da prav od tod izhaja taka uniformnost in vztrajanje pri tradiciji skozi toliko pokolenj, saj pravo življenje le dopušča več svobode pa četudi je podrejeno najstrožjim zakonom.

Tatjana Bregant

Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte. Südosteuropa Jahrbuch 8. Bd. München 1969, 183 str.

Publikacija združuje referate z mednarodnega visokošolskega tedna v oktobru 1966 na gradu Liebenzell pri Pforzheimu (Baden- Württemberg). Po programu prireditve, ki jo je vodil K. D. Grothusen (Hamburg), naj bi prikazala predavanja nastanek, razvoj in vlogo mestnih naselbin od najstarejših časov do sedanosti na ozemlju, kjer so se križali v teku stoletij različni kulturni in politični vplivi in kjer je v velikem delu dolgo trajala turška oblast. Manjkalo pa je za razne probleme še poglobljenih raziskav. Zato ni bilo mogoče dati strnjene slike. Vendar je začrtal program glavne smernice, ki naj bi se jih držali referenti pri sestavljanju svojih predavanj. Toda žal referata Dj. Baslerja (Sarajevo) o »mestu v bizantinski dobi« ni bilo. Šele naknadno je prispeval za publikacijo H. W. Haussig (Berlin) kratek spis o »bizantinskem mestu« (35—42). Enako ni nihče prikazal napovedanih predavanj: »Grški vpliv na mesta jugovzhodne Evrope«, »Vloga mest v osvobodilnem gibanju izpod turške oblasti«, »Gradnja mest jugovzhodne Evrope od bizantinske dobe do sedanosti« in »Mesta kot činitelj strukturnih sprememb v razdobju industrializacije«. T. Tišma (Novi Sad) se ni držal napovedane teme »Gospodarsko-finančni vidiki razvoja jugovzhodno-evropskega mesta v novejši dobi« ter se je omejil